

Till varje kapitel finns en litteraturförteckning med tips för fördjupande läsning, men regelrätta noter saknas i själva texten. Denna är dock skriven på ett sådant sätt att det ofta är lätt att lokalisera rätt källa, t.ex. genom att ord i titeln återkommer i Roos text.

Att studera medeltiden är en ambitiöst upplagd bok som kanske inte alltid infriar förväntningarna, av den enkla anledningen att ingen enskild författare kan behärska alla de områden som täcks in. Det märks att Lena Roos främst forskat på text, för på den punkten är hennes arbete utmärkt. Det är stor skillnad i nivå på kapitel ett å ena sidan och kapitel två och tre å den andra. Jag hade nog försökt samarbeta med en medeltidsarknolog och en konsthistoriker i dessa senare kapitel, eller åtminstone bett dem om omfattande kommentarer och tips. Nu minskas värdet lite på en bok som i övrigt är intressant, lättläst och skriven av en kunnig medeltidsforskare. Roos har verkligen ansträngt sig att förklara allt så begripligt som möjligt, och det anser jag att hon har lyckats med.

Camilla Asplund Ingemark, Lund/Åbo

Jan Svanberg: *Västergötlands medeltida stensulptur*. Signum, Stockholm 2011. 195 s., ill. ISBN 978-91-86221-11-9.

Näst efter Gotland är Västergötland det landskap som är rikast på medeltida stenkonst, så det är anmärkningsvärt att landskapets stensulptur inte behandlats mer ingående. Senast något större arbete publicerades i ämnet var för nästan 100 år sedan (Ernst Fischer: *Västergötlands romanska stenkonst*, 1918). Därför är det glädjande att konsthistorikern och professorn Jan Svanberg nu har skrivit boken *Västergötlands medeltida stensulptur*. Denna bildskatt är formad i sandsten precis som den gotländska stenkonsten kan vara, men västgötsk stensulptur har hämtat sin inspiration från annat håll och är mer besläktad med Jyllands granitsulpturer. I synnerhet har urgamla sjöförbindelser mellan kusterna där vi idag finner Göteborg och Frederikshavn varit viktiga impulser.

Svanberg har valt att fokusera på byggnadskonsten, även om han uppehåller sig vid utvalda gravvårdar på Hällstads kyrkogård, i Gudhems och i Varnhems klosterkyrkor. Några dopfuntar diskuteras också men det är huvudsakligen byggnaderna som tas upp, eftersom dopfuntar och liljestenar inventerats tidigare.

Boken är indelad i två större avdelningar: den ro-

manska och den gotiska stensulpturen, av naturliga skäl är den senare avdelningen mer omfattande än den förra, eftersom Västergötland har mer bevarad gotisk stenkonst än romansk. I förra avdelningen diskuteras framför allt stensulpturerna som verkat i landskapet. I den senare avdelningen ryms flera intressanta kapitel där Svanberg bl.a. skriver om drottning Katarinas och Birger Jarls gravvårdar och de omdiskuterade stenhuvudena i Skara domkyrkas interiör.

Det som utmärker den medeltida stenkonsten i Västergötland är att så många av skulptörerna är kända till namnet. Flera stensulptörer har signerat sina verk på latin eller med runor och några har försäkrat sig om att gå till eftervärlden genom att avbilda sig själva. Västergötland har mer än dubbelt så många signerade stensulpturer från medeltiden än något annat svenskt landskap. Svanberg menar att stensulpturerna i Västergötland var en grupp ovanligt självmedvetna yrkesmän som gärna signerade sina verk. Läsaren får lära känna bl.a. Härjämästaren och Ottravadsmästaren. Den senare skapade i kyrkorna i Falbygden en rad innehållsrika symbolbilder för gott och ont, död och uppståndelse både på portalreliefer och på dopfuntar. Favoritdjuret tycks ha varit lejon eftersom det är ett återkommande motiv för denne stensulptör.

Härjämästaren, som troligen kom från Italien, har inte skulpterat några lejon, men däremot björnar i några mindre vanliga sammanhang. Björnarna finns ovanför Härja kyrkas portal och i korets östgavel. Bevarade björntämjarmotiv finns i Frankrike, England och Italien och kan enligt Svanberg symbolisera utmaning och triumf över döden.

Ytterligare ett intressant motiv är bladmannen, kanske mer känd under den engelska benämningen ”*The Green man*”. Mansansikten med blad växande ut ur mun, näsa och ibland ögon finns på flera håll i Västergötland, t.ex. i Gudhem, Varnhem, Skara. Bladmannen är en mycket gammal figur som ursprungligen har ett samband med fruktbarhet och växtlighet. I Skara domkyrka kan växtornamentiken kring en bladman t.o.m. artbestämmas, han är omgiven av vinblad. Ofta har bladmannen ett sorgset ansiktsuttryck, såsom i Varnhem och i Skara. I den tidiga kristna konsten tycks bladmannen ha uppfattats som en växtdemon, men betydelsen har skiftat med tiden och motivet har, exempelvis på gravvårdar, kommit att tolkas som en symbol för både livet och döden.

I bokens andra avdelning granskar Svanberg ingående drottning Katarinas gravvård, som förmodligen huggits av en fransk stensulptör. Originalen finns idag

på Statens historiska museum, en replik är placerad i Gudhem. Katarina Sunesdotter var gift med Erik den läspe och halte och hennes fuster var abbedissa i nunneklostret i Gudhem. Där slutade Katarina sina dagar någon gång efter februari månad 1253, då hon i samtida källor nämns som död.

Svanberg presenterar nya intressanta uppgifter. Var-ken Erik Dahlbergh eller Peringskiöld har avbildat drottning Katarinas gravvård på ett korrekt sätt. Dahlbergh lät bl.a. skriva en egenhändigt uppdiktad inskrift i sin teckning i form av text som löper runt gravstenens tre sidor. Där står: *Divae reginae GUTAE cippus quondam erectus in conditorio Reginae, servatur nunc in templo parochiali*, översatt till svenska: ”Den gudomliga drottning GUDAS gravsten, en gång uppställd på drottningens grav, men nu förvarad i sockenkyrkan.” Så kan det naturligtvis inte ha stått på gravstenen.

En hel del saknas på gravvården. Studerar man fragmenten noga kan tre små figurer vid Katarinas huvudgård urskiljas. De föreställer hur den avlidnas själ tas om hand av änglarna. Denna föreställning, som är mycket vanlig i medeltida gravkonst, skildras på drottning Katarinas gravvård genom att en liten naken figur sitter på huk mitt i en duk. På var sida om den lilla figuren finns en ängel som sitter i en karmstol och håller i duken. I den andra handen håller änglarna var sitt vaxljus, av tekniska skäl har dessa fått framställas horisontalt nedfällda. På Dahlberghs stick har figurerna förvanskats till ett enda flygande huvud med vingar, så brukade själen nämligen återges på 1600-talets gravstenar. Ännu mindre syns av de fragment som har varit en framställning av två par små munkar som sitter och läser en evig förbön eller själamässa (*missae defunctorum*), som hjälp i skärselden, för drottningen. Under medeltiden var man beredd att donera rejält tilltagna summor till klostren om klosterbröder och -systrar lovade att läsa böner och själamässor över den döda; trots detta är framställningar av själamässor mycket ovanliga. Stenformerna på gravstenen, som skall föreställa pergamentsblad, har en gång varit bemålade, kanske med själamässans inledningsord: *Requiem aeternam dona eis, Domine* (Herre, giv dem den eviga ron).

De omsorgsfullt utmejslade västgötska stensulpturerna är fyllda av budskap som Svanberg tolkar och delger läsaren på ett intresseväckande sätt. De fina fotografierna till *Västergötlands medeltida stensulptur* står två av Svanbergs tidigare elever för, Rolf Green och Kjartan Hauglid. Men som läsare kan man önska att boken skulle innehålla ännu fler bilder, och gärna fler

detaljbilder. Nu diskuteras motiv som inte illustreras, exempelvis den märkliga scenen i Härja kyrka där fyra män håller varandra i händerna medan två av dem lyfter ett tjurhuvud. Jag vill gärna se motiven när jag läser de detaljerade beskrivningarna av dem och de intresseväckande resonemangen kring möjliga europeiska impulser. Det hade även varit intressant med en kulturhistorisk infallsvinkel till diskussionen om några av motiven. Den gedigna litteraturlistan innehåller huvudsakligen referenser till konsthistorisk litteratur, vilket kan uppfattas vara en brist beroende på vem läsaren är. Trots det fyller boken en stor lucka och kommer helt säkert att öka intresset för det kulturarv som den medeltida stensulpturen i kyrkorna och klostren utgör.

Ritwa Herjulfsson, Visby

Birgitta Odén: *Sture Bolin. Historiker under andra världskriget*. Kungl. Vitterhets- Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 27, Stockholm 2011. 101 s., ill. ISBN 978-91-7402-402-9.

När Birgitta Odén blev professor i historia 1965 (som den första kvinnliga professorn vid Lunds universitet) var det sin lärare Sture Bolin hon efterträdde. Nu har hon, lagom till sin nittioårsdag, skrivit en bok om honom. Redan tidigare har hon för övrigt ägnat honom en uppsats i samlingsverket *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (utgivet 2009 av Ragnar Björk och Alf W. Johansson).

Att Birgitta Odén återkommit till ämnet har sin särskilda förklaring. Hon vill rentvå sin föregångare från de beskyllningar som riktats mot honom för tyskvänlighet och rasism. Inte minst blir det Sverker Oredsson och dennes bok *Lunds universitet under andra världskriget* som ställs i skamvrån vid denna uppgörelse.

Odén tar ett principiellt grepp på sitt ämne. Hon knyter an till Linköpingsforskaren Martin Kylhammar och dennes begrepp ”faktoid”. Med ”faktoid” menar han en försanthållen felaktighet som lanseras med forskningens auktoritet och sedan vinner spridning genom att traderas från sammanhang till sammanhang. Ofta finns ett politiskt syfte bakom tillverkningen av faktoider.

Ett bra exempel på faktoidframställning är de mer eller mindre automatiska beskyllningar som riktas mot konservativa författare verksamma under 1930- eller 40-talen för att ha varit Hitlervänliga.

Ett celebret exempel kom 2000 när Herman Lindqvist